

DATE DOWNLOADED: Tue Nov 15 16:28:26 2022

SOURCE: Content Downloaded from [HeinOnline](#)

Citations:

Bluebook 21st ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, Compensation for Victims of Criminal Offences, 37 Yugoslavian J. CRIMIN. & CRIM. L. 109 (1999).

ALWD 7th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, Compensation for Victims of Criminal Offences, 37 Yugoslavian J. Crimin. & Crim. L. 109 (1999).

APA 7th ed.

Mrvic-Petrovic, N. (1999). Compensation for Victims of Criminal Offences. Yugoslavian Journal of Criminology and Criminal Law, 37(2), 109-122.

Chicago 17th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, "Compensation for Victims of Criminal Offences," Yugoslavian Journal of Criminology and Criminal Law 37, no. 2 (May-September 1999): 109-122

McGill Guide 9th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, "Compensation for Victims of Criminal Offences" (1999) 37:2 Yugoslavian J Crimin & Crim L 109.

AGLC 4th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, 'Compensation for Victims of Criminal Offences' (1999) 37 Yugoslavian Journal of Criminology and Criminal Law 109.

MLA 8th ed.

Mrvic-Petrovic, Natasa. "Compensation for Victims of Criminal Offences." Yugoslavian Journal of Criminology and Criminal Law, vol. 37, no. 2, May-September 1999, p. 109-122. HeinOnline.

OSCOLA 4th ed.

Natasa Mrvic-Petrovic, 'Compensation for Victims of Criminal Offences' (1999) 37 Yugoslavian J Crimin & Crim L 109

-- Your use of this HeinOnline PDF indicates your acceptance of HeinOnline's Terms and Conditions of the license agreement available at

<https://heinonline.org/HOL/License>

-- The search text of this PDF is generated from uncorrected OCR text.

-- To obtain permission to use this article beyond the scope of your license, please use:

[Copyright Information](#)

Dr Nataša Mrvić-Petrović,
viši naučni saradnik
Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja, Beograd

UDK.: 343.24
Primljeno: 11.novembra 1999.god.

NAKNADA ŠTETE ŽRTVAMA KRIVIČNIH DELA

U svom radu autor kritički analizira tri osnovna aspekta ostvarivanja naknade štete žrtvama krivičnih dela: naknadu štete kao (alternativnu) sankciju, institut imovinskopravnog zahteva i naknadu štete žrtvama nasilja iz javnih fondova. Pozivajući se na strana iskustva i naše zakonodavstvo, autor zastupa stav da se moraju proširiti postojeće zakonske mogućnosti za obeštećenje žrtava krivičnih dela predviđanjem naknade štete kao sankcije, reformisanjem postojećeg instituta imovinsko pravnog zahteva, kao i uvođenjem javnog fonda za naknadu štete žrtvama nasilja, kako bi se postigla bolja zaštita imovinskih prava žrtava teških krivičnih dela.

KLJUČNE REČI: viktimologija, naknada štete, imovinsko-pravni zahtev, krivične sankcije.

Uvod

Osnovno i originerno pravo žrtava krivičnih dela jeste pravo na naknadu štete koja im je pričinjena nedozvoljenom radnjom. U okviru šire kampanje pojačane zaštite žrtava i svedoka krivičnih dela, koja je bila aktuelna tokom šezdesetih i sedamdesetih godina u anglo-američkim zemljama, posebno je istican značaj delotvornog otklanjanja štetnih posledica i naknade štete.

„Veliki iskorak” anglo-američkih zemalja, u odnosu na ostale, u pravcu pojačane zaštite žrtava, međutim, nije bio motivisan isključivo humanim razlozima (nastojanjima da se pruži pojačana zaštita žrtvama), nego je pre svega bio izraz prihvaćenog ideološkog pristupa prevenciji i suzbijanju kriminaliteta i zadacima državnih organa na tom planu, iako se u radovima njihovih kriminologa obično ističe suprotno.¹ Radi se o društvima u kojima vladajuće kulturne norme sugeriraju izolovanost i manju međusobnu solidarnost građana te se zbog toga kao problem javlja motivisanost građana za saradnju sa policijom. Zaštita individualnih prava i integriteta porodice i privatnosti, što se smatra važnom tekovinom demokratskog uređenja, u takvim društvima često ide na račun prioriternog prijavljivanja krivičnog dela i učinioca. Slikovito rečeno: „u takvom sistemu policajac je čovek koji sedi u sobi i istražuje samo kada su građani prijavili izvršenje krivičnog dela i kada postoje sumnje da je došlo do kršenja pravnih normi”². Posledica ovakve organizacije policijske delatnosti jeste da su u američkom društvu primarne preventivne aktivnosti policije vezane gotovo isključivo za imovinski kriminalitet ili za saobraćajno prestupništvo, dok je u pogledu teških krivičnih dela kojima se napada fizički integritet pojedinca policija upućena na građane, žrtve i svedoke koji su inicijatori krivične istrage.³ Upravo zbog toga, kada su u pitanju najteža krivična dela kojima se povređuju lični integritet pojedinca, ne samo da se povećana pažnja usmerava na programe zaštite svedoka krivičnih dela i žrtava, nego se smatralo oportunističkim da se i u korist države, i u korist pojedinca oštećenog krivičnim delom, ustanove mehanizmi kojima će se potpunije garantovati pravo žrtava na naknadu štete.

Već 1951. godine, u knjizi *Arms of the Law* autorke Margory Fry u vezi sa naknadom štete istaknuti su neki osnovni postulati koji su kasnije razrađeni idejama abolicionista (posebno „radikalnih”, kao što su: Nils Christie, Louk Holsman, Thomas Mathiesen). I danas je prihvatljiva njena osnovna ideja da je naknada štete žrtvama prioritetna posledica koja nastaje iz krivičnog dela, dok se kažnjavanje za krivična dela (kojim se izražava prekor javnosti) javlja tek kasnije. Na toj osnovi razvijeni su teorijski stavovi abolicionista, po kojima krivični postupak treba prilagoditi u većoj meri parnici, a aktivnosti policije u većoj meri usmeriti na otklanjanje problema

¹ Vidi, na primer, kod: Dussish, J. „Victim Service Models and Their Efficacy”, u: E. Viano (red.), *Victims and Society*, Washington, 1976, str. 472 i sl.

² J.R. Scolnick, and J.R. Woodworth, „Bureacracy, Infonation and Social Control: A Study of a Morals Detail”, u: J.R. Bordua (ed.), *The Police (Six Sociological Essays)*, New York-LondonSydney, 1967, str. 100.

³ J.M. Rico, „La Prevencion del dirito: Mito o realidad?”, u: P.R. Davia (ed.), *Crime and Criminal Policy*, Rome, 1985, UNSDRI, publ. No. 25., str. 572.

žrtava krivičnih dela, a ne na vršenje vlasti u pojedinačnom slučaju.⁴ Takođe, mora se reformisati krivično pravo: ono ne uzima u obzir da je povreda naneta žrtvi istovremeno i povreda društvenih interesa, ne obraća pažnju na samu žrtvu, niti povredu njoj pričinjenu, već se samo zadržava na konstataciji šta je pogrešno u preduzetoj radnji krivičnog dela i šta je protivno društvenim interesima.

Međutim, čak i kada se stavovi abolicionista ne mogu prihvatiti bez ograničenja, ipak, okolnost da je šteta prouzrokovana radnjom krivičnog dela, a ne nekom drugom (lakšom) nedozvoljenom radnjom, kao i da naknada, uzgredno, deluje i kao sankcija, opravdavaju inkorporisanje naknade štete u krivičnopravni sistem. Pri tome se njome mogu postići različiti efekti:

- kažnjavanja učinioca;
- bolje resocijalizacije učinioca;
- potpunije zaštite prava žrtava krivičnih dela.

Ne samo da se primenom naknade štete ovi efekti mogu povezano ostvarivati, nego se time postižu značajniji uspesi na području prevencije kriminaliteta. Žrtve postaju zainteresovane za saradnju sa organima gonjenja, budući da im je poznato da mogu svoja potraživanja efikasno ostvariti, a posredovanjem državnih organa u određenim slučajevima otvaraju se mogućnosti za prevazilaženje prvobitnog konflikta između učinioca i žrtve mirnim putem, na neformalan način, uz postizanje poravnanja oko naknade štete i izbegavanje stigmatizirajućeg krivičnog postupka i sankcije.

Ali, ostvarenje ovog gotovo idealnog stanja u krivičnopravnom sistemu, putem naknade štete, onemogućeno je u osnovi činjenicom da je primena krivičnog prava u okviru krivičnog postupka usmerena na kažnjavanje učinioca i to pre svega u cilju zadovoljenja javnih, odnosno interesa većine. Prema tome, niti krivično pravo može da omogući podnošenje zahteva za naknadu štete (iako može da iskoristi uzgredne efekte naknade), niti se može nametati obaveza krivičnom sudu da u okviru krivične procedure raspravi taj privatni zahtev (iako je raspravljanje krivične stvari često neminovno povezano sa ustanovljenjem uzroka pa i visine pričinjene štete). Kako smo, međutim, istakli da razlozi pravičnosti i celishodnosti stoje u prilog što bržem ostvarenju prava žrtava na naknadu štete, a da se time istovremeno mogu postići i neki pozitivni kriminalno-politički efekti, trebalo bi da razmotrimo sledeće aspekte:

- upotrebu naknade štete kao (alternativne) krivične sankcije;
- ostvarenje imovinsko-pravnih zahteva u krivičnom postupku;
- obezbeđenje imovinskih interesa žrtava nasilja izvan krivičnopravnog sistema.

⁴ L. Hulsman, „The „Right of the Victim” Not to be Subordinated to the Dynamics of Criminal Justice”, in: *Victimology, international action and study of victims*, (ed. by Z.P. Šeparović), vol. II, Zagreb, 1989, str.31.

Naknada štete kao (alternativna) krivična sankcija

Naknada imovinske štete (*restitution*) primenjena kao sankcija doživela je reafirmaciju u anglo-američkim zakonodavstvima, koja, tradicionalno, ne dopuštaju ostvarenje zahteva za naknadu štete u krivičnom postupku. Primljena u okviru instituta sudske naredbe, tzv. *compensatio order* u britanskom pravu ili kao *restraining order* u američkom pravu, naknada imovinske štete upotrebljava se više u cilju da omogući uspešnu resocijalizaciju učinioca, nego da se poprave štetne posledice ostvarene krivičnim delom. Najvažnija prednost naknade štete primenjene na ovaj način jeste što se utiče na učinioca da sam oseti da je naneo nepravdu žrtvi. Ili, kako to navodi Margory Fry: „Za džep osuđenog nema razlike da li se to što plaća zove kazna, troškovi postupka ili naknada štete. Ali naknada štete može imati velikog značaja u diferenciranju njegovog shvatanja prirode pravde”.⁵

Naknada štete može se uključiti u krivičnopravni sistem zahvaljujući tome što je - sankcija. Njena kaznena svojstva kojima pogađa imovinske interese štetnika podobna su da se može primeniti prema učiniocu krivičnog dela. Osim ovog, osnovnog razloga, postoje još najmanje tri dopunska argumenta kojima se može opravdati preuzimanje ove građanskopravne sankcije:

□ naknada štete predstavlja humaniji odgovor na kriminalitet, praćen manjim efektima odmazde, nego što je to kazna;

□ obezbeđenje naknade štete (u krivičnom postupku kroz ostvarenje imovinskopravnog zahteva ili naknadom uz osudu učinioca) predstavlja proveru uspešnosti celokupnog krivičnopravnog sistema, pošto obešteti žrtvu znači ostvariti fundamentalno načelo pravde prema osobi koja je pogođena posledicama krivičnog dela;

□ pomoću naknade štete moguće je ostvariti poseban uticaj na učinioca u cilju njegove resocijalizacije, jer mu se predočava da nije samo povredio društvene norme, nego u prvom redu individualno određenu žrtvu.⁶

Insistiranje na korektivnom efektu naknade štete ima svoju negativnu stranu, jer dovodi do zloupotrebe žrtve kao „faktora resocijalizacije” učinioca i njenog prava na naknadu štete. Time se dovodi u pitanje ostvarivanje svrhe naknade štete ili se čak potpuno poništavaju efekti obeštećenja. Kako je funkcija naknade štete reparaciona, tj. da posluži otklanjanju ili makar ublaženju posledica ostvarenih izvršenjem krivičnog dela, svako prenatla-

⁵ Citirano prema: S. Schafer, *Restitution to Victims of Crime*, London-Chicago, 1960. god., str. 124.

⁶ Više u: N. Mrvić, „Naknada štete kao alternativna krivična sankcija”, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1991, br. 3, str. 83-92; i u: N. Mrvić-Petrović i Đ. Đorđević, *Moć i nemoć kazne*, Beograd, 1998, str.100 i sl.

šavanje punitivne ili resocijalizatorske uloge naknade u slučaju kada se prime-
njuje kao zamena za krivično kažnjavanje predstavlja njenu zloupotrebu.

Otuda se naknada štete može uključiti u krivičnopravni sistem samo
ako zaista može dovesti do humanizacije postojećeg sistema krivičnih sank-
cija. Ali, čak i pod tim uslovima, upotreba naknade štete kao alternativne
krivičnopravne mere može biti dovedena u pitanje, jer se njome ne može
potpuno isključiti primena krivičnih sankcija. Zahtev za naknadom štete nije
jedini zahtev koji proističe iz krivičnog dela. Krivično delo, koje je socijalno
destruktivno, zahteva strožu reakciju od novčane naknade štete oštećenom:
pravda neće biti zadovoljena ukoliko delinkvent ne dobije kaznu koju
zaslužuje.⁷ Takođe, naknada štete uopšte se ne bi mogla primeniti umesto
krivične sankcije u onim slučajevima kada krivičnim delom nije prouz-
rokovana nikakva šteta (kada je posledica krivičnog dela izazivanje apstraktne
opasnosti, odnosno ukoliko je krivično delo ostalo u pokušaju).

Sa druge strane, ograničene su mogućnosti za izvršenje sudske odluke
kojom se uz neku drugu sankciju, određuje obaveza naknade štete. Ostva-
rivanje naknade štete nespojivo je sa smrtnom kaznom, a otežano bi bilo njeno
izvršenje uz kaznu lišenja slobode, posebno ako je određena u dugom trajanju.
Ukoliko je okrivljeni osuđen na imovinske sankcije (novčanu kaznu ili
konfiskacije imovine) postoji teškoća oko davanja prioriteta naknadi u odnosu
na kazne. To samo potvrđuje zaključak da se naknadom ne može u svakoj pri-
lici ostvariti represivni efekat kazne (baš zato što je njena suština reparacija) i
da samo u izuzetnim situacijama ona može da zameni neku drugu krivičnu
sankciju ili meru.

Naše postojeće krivično zakonodavstvo ne predviđa mogućnost da se
naknada štete odredi kao posebna krivičnopravna mera ili zamena za neku,
drugu sankciju, pa čak niti kao uslov u okviru uslovne osude sa zaštitnim
nadzorom. Jedino se, pod uslovima predviđenim zakonom, može obezbediti
izvršenjem mere oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom
(čl. 84-87 KZ SFRJ. Ni Nacrt predstojećih izmena saveznog krivičnog
zakonodavstva, sa izuzetkom uvedenog opšteg instituta stvarnog kajanja (član
54.), ne donosi neke druge novine koje bi omogućile uključenje naknade štete
u krivičnopravni sistem. Može se reći da ovakva situacija u jugoslovenskom
pravu nije u skladu sa svetskim kretanjima.

De lege ferenda trebalo bi predvideti naknadu štete kao posebnu
krivičnopravnu meru ili sankciju (samostalnu, odnosno sporednu krivično-
pravnu meru ili kao zamenu za druge sankcije novčanu kaznu, ili mere

⁷ T. Weigend, „Reconciliation between Victim and Offender: An Alternative to Criminal
Justice?“, in: *victimology - International Action and Study of Victims*, (ed. Z. Šeparović),
vol. II, Zagreb, 1989, str. 35-36; M. Cusson, *Porquoi punir?*, Paris, 1987, str. 80.

upozorenja). Naknada štete trebalo bi da se određuje u cilju obeštećenja žrtve, kada postoje posebne okolnosti, kao što su: težina ostvarenih posledica, lična svojstva okrivljenog (naročito materijalne prilike), odnos učinioca i oštećenog i njegov stav u pogledu preduzimanja krivičnog gonjenja, zbog kojih se sudija može odlučiti da nalogom isplate naknade zameni krivično kažnjavanje. Naknada štete moglo bi biti primenjena kao sankcija za lakša imovinska dela (obične krađe, utaje i prevare), jer upravo kod ovih krivičnih dela oštećeni najmanje osećaju potrebu za satisfakcijom u vidu krivičnog kažnjavanja učinioca. Naročito bi naknada štete mogla zameniti krivičnu sankciju ukoliko se izriče prema (maloletnom) učiniocu koji prvi put vrši krivična dela. Obaveza naknade štete može se ustanoviti sudskom odlukom nezavisno od okolnosti da li je oštećeni raspolagao svojim pravom na podnošenje imovinskopravnog zahteva. Ali, zato bi ovakva naknada štete u osnovi imala karakter novčane globe i bila bi u korist isključivo lica neposredno oštećenog krivičnim delom, čime se potencira njena funkcija reparacije i istovremeno vaspitno utiče na samog učinioca. Tako bi već u okviru krivične odluke bilo odlučeno o naknadi štete u slučajevima tzv. bagatelnog imovinskog kriminaliteta.

Osim kao samostalna ili sporedna krivičnopravna mera, naknada štete bi se mogla primeniti u sklopu uslovne osude sa zaštitnim nadzorom. U tom cilju neophodno je izmeniti odredbe republičkog Krivičnog zakona, predvideti naknadu štete kao poseban uslov zbog čijeg neispunjenja može doći do opoziva uslovne osude i unaprediti rešenja koja se odnose na organizaciju zaštitnog nadzora.

Naknada štete u krivičnom postupku

Najznačajnije procesne forme ostvarivanja prava na naknadu štete u okvirima krivičnog postupka su instituti mešovite pravne prirode: privatna tužba u francuskom pravu (*l'action civile*), odnosno tzv. pridruženi postupak (*Adhasionproze beta*) u nemačkom pravu.⁸ Istorijski tradicionalno prihvaćeni u okvirima tzv. denuncijatorne forme krivičnog postupka, očigledno iz praktičnih razloga, ovi procesni instituti u suštini predstavljaju samo jedan od različitih oblika postizanja⁹ reparacije i satisfakcije žrtava i jedan od načina spajanja pitanja naknade štete sa kaznom izrečenom u krivičnom postupku.

Dopuštanje oštećenom u krivičnom postupku (javni spor) da ostvaruje svoje privatno pravo na naknadu štete, prouzrokuje, teorijski gledano, značaj-

⁸ Privatna tužba je u francuskom krivičnom postupku prvi put je predviđena Velikom ordonomansom kralja Luja XIV iz 1670. godine, dok se adhezioni postupak u nekim nemačkim državicama praktikovao u sudskoj proceduri još tokom 16. i 17. veka.

ne teškoće u pogledu uređivanja međusobnih odnosa između državne tužbe, privatnog učesnika ili stranke sa imovinsko-pravnim zahtevom, okrivljenog (tuženog) i suda. Mešoviti pravni elementi neminovno utiču na komplikovanje krivičnog postupka.

Pridružujući se svojim zahtevom za naknadu štete krivičnom postupku, oštećeni stiče status posebne, privatne stranke (u romanskom sistemu) ili procesni položaj sporednog učesnika (u germanskom sistemu). U romanskom pravnom modelu oštećeni, podnošenjem građanske tužbe (*l' actio civile*), kojom inicira pokretanje postupka ili se saglašava sa javnim zahtevom za kažnjavanjem, stupa u postupak u svojstvu procesne stranke (podnosioca građanske tužbe). Podnošenje građanske tužbe je okolnost za koja francusko pravo vezuje sticanje pravnog statusa oštećenog u krivičnom postupku (tzv. konstituisanje privatne stranke - *partie civile*). No, pored ove osnovne funkcije, podnošenje građanske tužbe ima značaj korektiva javne optužbe (još od poznate odluke kasacionog suda iz 1906. godine - slučaj *Lourent Athalin*). Zato u francuskoj pravnoj teoriji preovlađuje shvatanje da imovinsko-pravni zahtev u krivičnom postupku ima dvojni, ili mešovitu pravnu prirodu (*caractere mixte*), budući da pored građanskopravnog sadržaja, ostvaruje i izvesne krivičnopravne efekte.⁹

Nasuprot ovom rešenju, u germanskom pravnom modelu oštećeni postaje učesnik u javnom sporu koji se vodi povodom izvršenog krivičnog dela. U tom postupku, pod određenim uslovima, može da ostvaruje svoj zahtev za naknadu štete. Podnošenje samog zahteva nema značaja za sticanje krivično-procesnog statusa oštećenog, te tako i zahtev zadržava isključivo svoju građanskopravnu prirodu: krivični sud nije obavezan da raspravlja o zahtevu, ako bi to iziskivalo odugovlačenje postupka, kao što nije u mogućnosti da meritorno negativno odluči o zahtevu.

Sa gledišta zaštite prava oštećenih, rešenja prihvaćena u francuskom modelu krivičnog postupka pokazuju se boljim: sticanjem statusa privatne stranke, oštećeni postaje neposredno zainteresovan da učestvuje u postupku i pruži dokaze o uzrocima i visini prouzrokovane mu štete. Priznaje mu se pravo na žalbu na odluku suda o privatnom zahtevu, a sud je obavezan da u svakom slučaju donese meritornu odluku. U zakonodavstvima koja prihvataju francuska pravna rešenja (Francuska, Belgija, Luksemburg, Španija, Portugalija) građanska tužba uobičajila se kao redovan deo krivičnog postupka, koji za oštećenog ima niz pogodnosti, jer na efikasniji način i bez posebnih materijalnih izdataka za pokretanje parnice, može ostvariti svoja prava. Zbog toga

⁹ G. Grebing, „Die Möglichkeiten der Entschädigung des Opfers einer Straftat im französischen Recht“, *Revue International de Droit Pénal*, 1973, br. 1-2, str. 348.

se i pored svih prigovora, francuski krivični postupak smatra idealnim idejnim primerom koji demantuje primedbe o nemogućnosti paralelnog vođenja krivičnog i građanskog postupka po istom pravnom osnovu.¹⁰

Međutim, ovo rešenje zaista opterećuje krivični sud: istovremeno se vode dva različita postupka (protiv okrivljenog i građanski odgovornog lica, čiji identiteti ne moraju u svakom slučaju da se poklapaju). Krivični sudija mora da uloži poseban napor i da poseduje dovoljno znanje iz oblasti građanskog prava da bi se upustio u odlučivanje o zahtevu za naknadu štete. Zato se obično pribegava najjednostavnijem, a uobičajeno zakonski dozvoljenom rešenju u zakonodavstvima uređenim po ugledu na germanski pravni model: izbeći razmatranje zahteva i uputiti oštećenog na parnicu. Istovremeno, oštećeni, koji obično nema stručnog punomoćnika, ne koristi u punoj meri pravo na podnošenje imovinskog zahteva. No, i kada je zastupan, poštuje se „nepisano pravilo” sudske prakse po kome advokat ne podnosi imovinsko-pravni zahtev, nego će po okončanju krivičnog postupka pokrenuti parnicu radi naknade štete. Tako zakonske garancije prava na naknadu štete u krivičnom postupku ostaju „mrtvo slovo na papiru”, posebno u zakonodavstvima izgrađenim po ugledu na germanski pravni model, kao što su Nemačka, Austrija¹¹ ili zakonodavstva sa područja bivše Jugoslavije (među njima i jugoslovensko). Ilustracije radi, rezultati istraživanja sprovedenih u Srbiji (V. Nikolić-Ristanović i N. Mrvić, 1989; N. Mrvić, 1991) pokazali su da sudovi upućuju na parnicu sve oštećene za naknadu štete pričinjene teškim krivičnim delima (ubistva, silovanja, teške telesne povrede, razbojništva). Oštećeni se obično izjašnjavaju da podnose imovinsko-pravni zahtev, ali ne opredeljuju njegov iznos, pa sudovi i nemaju drugih mogućnosti, nego da upute oštećene na parnicu. Događalo se u pojedinačnim slučajevima da sud odredi veštačenje kako bi se utvrdio iznos prouzrokovane štete i na tom osnovu dala pravilna pravna kvalifikacija krivičnog dela. Tada je sud upućivao oštećenog da se saglasi sa visinom materijalne štete utvrđene veštačenjem kako bi mu se u toj visini dosudio imovinsko-pravni zahtev. To su bili samo malobrojni slučajevi koji potvrđuju generalno pravilo da se raspravljanje imovinsko-pravnih zahteva izbegava u sudskoj praksi.¹²

Ukazali smo da se odredbe o imovinsko-pravnom zahtevu gotovo ne primenjuju u sudskoj praksi. Osim toga, prema nekim shvatanjima, odluč-

¹⁰ J. Samochowiec, „Die Stellung des Verletzten im Strafproceß aus rechtsvergleichender Sicht”, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, 1987, br. 4, str. 438.

¹¹ A. Harland, „One Hundred Years of Restitution: An International Review and Prospectus for Research”, *Victimology: An International Journal*, 1983, br. 1-2, str. 198.

¹² Više u: N. Mrvić, „Ostvarivanje prava žrtava krivičnih dela na naknadu štete”, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1991, XIX, br. 1-2, str. 137-161.

vanjem o imovinskopравnom zahtevu u krivičnom postupku pogoršava se položaj okrivljenog, čija se imovinska odgovornost utvrđuje, a da prethodno još nije pravnosnažno potvrđena njegova krivica.¹³ Najzad, opravdano se može primetiti da upućivanje osuđenog na izvršenje izrečene kazne zatvora ili prinudno izvršenje novčane kazne smanjuju, pa čak i potpuno poništavaju bilo kakve izgleda na ostvarenje dosuđenog zahteva naknade štete u krivičnom postupku.¹⁴

Ako se ovaj institut ne primenjuje u praksi, znači da bi zakonodavac morao nešto preduzeti u okviru planirane reforme Zakona o krivičnom postupku. Moguća su tri različita rešenja:

□ dosledno vezivanje pravnog statusa oštećenog za podnošenje imovinsko-pravnog zahteva (makar u simboličnom iznosu), čime bi se, dođuše, suzio krug ovlašćenih na podnošenje zahteva za naknadu štete. Ovakvo rešenje bilo je prihvaćeno u predratnom jugoslovenskom zakonodavstvu - Zakon o krivičnom postupku iz 1929. godine (§ 52);

□ ukidanje instituta imovinsko-pravnog zahteva uz uvođenje naknade štete kao alternativne sankcije;

□ zadržavanje postojećih (neefikasnih) zakonskih rešenja uz izmenu drugih odredbi Zakona o krivičnom postupku kojima bi se regulisalo izbegavanje pokretanja krivičnog postupka (po osnovi primene načela oportuniteta) ili izricanja krivične sankcije uz sklapanje poravnanja između oštećenog i okrivljenog u prisustvu državnih organa (državnog tužioca, suda) u lakšim krivičnim slučajevima.

Postojeća ograničenja u praktičnoj primeni instituta imovinsko-pravnog zahteva ukazuju na neophodnost da se pronađu jednostavniji, efikasniji, pravni ili vanpravni putevi da se obeštete žrtve. Dok zakonodavac ne zauzme jasan stav u pogledu načina reformisanja instituta imovinsko-pravnog zahteva, trebalo bi insistirati na obezbeđenju naknade štete žrtvama najtežih krivičnih dela van sudskog postupka.

Naknada štete žrtvama nasilja iz posebnih državnih fondova

Isplata naknade žrtvama nasilja (ubistva, teške telesne povrede, silovanja, razbojništva) iz posebnih državnih fondova uobičajeno se, mada neprecizno, naziva državnom kompenzacijom (*State compensation*) i predstavlja alternativnu formu obezbeđenja naknade redovnim putem - kroz parnični

¹³ T. Weigend, „Schadensersatz im Strafverfahren“, in: *Schadensersatz im Strafverfahren, Rechtsvergleichendes Symposium* (M. Will, hrsg.), Kehl am Rhein, 1990, str. 19.

¹⁴ *Ibidem*.

postupak, iz osiguranja ili iz socijalnog osiguranja.¹⁵ Naplata naknade štete iz državnih fondova deo je šire preduzetih društvenih aktivnosti na zbrinjavanju žrtava kriminaliteta u angloameričkim društvima.

Nadoknada je namenjena žrtvama bez obzira na okolnost da li je prema učiniocu vođen krivični postupak ili ne. Zato se iz državnih fondova može nadoknaditi šteta i u slučajevima kada osuđeni nema dovoljno novca da plati naknadu, odnosno kada je nedostupan organima krivičnog gonjenja ili nije pronađen.

Kako su u bivšim socijalističkim zemljama, među njima i u Jugoslaviji, postojali razvijeni sistemi socijalne i besplatne zdravstvene zaštite građana (iako se radilo o „jednakosti u siromaštvu“), nikada se na isti način nije u praksi ispoljavao problem zbrinjavanja žrtava kriminaliteta, kao u razvijenim kapitalističkim državama. Ali, najnovije društvene promene sve više utiču na ograničenja davanja iz oblasti socijalne zaštite i nameću potrebu da se društva u tranziciji na vreme prilagode restriktivnim izrazima socijalne solidarnosti. I trenutna situacija u našoj sredini (porast nasilja uz izraženu tendenciju smanjivanja obima socijalnog osiguranja) nameće potrebu da se bliže razmotre razlozi za eventualno uvođenje isplate naknade iz državnih fondova za žrtve nasilja.¹⁶

Najvažniji argument koji opravdava obrazovanje javnih fondova za naknadu štete žrtvama nasilja jeste potreba za socijalnim staranjem: u ekonomski razvijenim društvima, koja pretenduju da budu demokratska i progresivna u pogledu uspostavljanja socijalne pravde, zahteva se da socijalna služba, uz obezbeđenje pomoći invalidima, ratnim veteranima, bolesnim, nezaposlenim i starim licima, pruži odgovarajuću zaštitu i nedužnim žrtvama nasilja.

Svi postojeći kompenzacioni programi pokazuju izvesne sličnosti, koje su posledica njihove supsidijarne i restriktivne primene u nastojanju da se spreče zloupotrebe prava na naknadu iz državnih fondova. Najvažnije takve zajedničke karakteristike jesu:

¹⁵ Prvi ovakvi programi (tzv. *criminal injuri compensation programs*) doneti su: 1963. godine u Novom Zelandu, a zatim 1964. godine u Velikoj Britaniji i 1965. u Kaliforniji. Do danas ih je prihvatila većina država sa područja severne Amerike i Austral-Azije. Od 1971. godine slični programi se uvode i u evropska zakonodavstva. Sistem državne kompenzacije od tada do danas su uvele: Švedska, Austrija, Finska, Norveška, Holandija, Danska, Nemačka, Francuska, Luksemburg, Belgija, Švajcarska.

¹⁶ Primera radi, među prvima od zemalja bivšeg Varšavskog ugovora, Poljska je, 1986. godine osnovala poseban fond za obeštećenja žrtava krivičnih dela i lica izdržanih od njih, ako je krivično delo imalo za posledicu smrt žrtve. Naknada se isplaćuje samo pod uslovom da su izvršenjem krivičnog dela ova lica dospela u tešku materijalnu situaciju. Isplata naknade vrši se preko poljskog Komiteta za socijalnu pomoć.

□ selektivnost u pogledu vrste krivičnih dela i određivanja kruga lica ovlašćenih na podnošenje zahteva za obeštećenje iz državnih fondova;

□ restrikcije koje se odnose na vrstu i visinu štete za koju je dozvoljena naknada;

□ predviđanje uslova vezanog za finansijski status (siromaštvo) žrtve;

□ uslovljavanje mogućnosti dodele naknade prijavljivanjem krivičnog dela od strane žrtve i saradnjom sa organima gonjenja.

Iz državnih fondova isplaćuje se žrtvama, odnosno izdržavanim članovima njihove porodice naknada određenih troškova jedino u slučaju kada je krivičnim delom nasilja prouzrokovana smrt ili teška telesna povreda, koja kao svoju posledicu ima trajno umanjeње životne sposobnosti oštećenog. Žrtve drugih, u praksi znatno brojnijih krivičnih dela (na primer: saobraćajnih ili krivičnih dela protiv imovine) ne mogu dobiti naknadu. U Sjedinjenim američkim državama se iz javnih fondova mogu nadoknaditi: troškovi lečenja, troškovi sahrane, izgubljena zarada, gubitak izdržavanja licima koje je izdržavala žrtva.¹⁷ Evropska zakonodavstva predviđaju da naknada uglavnom pokriva gubitak prihoda zbog smrti ili nesposobnosti za rad i lekarske troškove.¹⁸ Prema tome, priznaju se zahtevi za naknadu isključivo materijalne štete prouzrokovane krivičnim delom, pri čemu se limitiraju minimalni i maksimalni iznosi novčane naknade koja se može ostvariti.

Programi i zakoni predviđaju tri kategorije lica kojima se garantuje isplata nadoknade iz državnih fondova:

□ direktnu žrtvu koja neposredno trpi posledice krivičnog dela;

□ indirektnu žrtvu - člana porodice žrtve koja je smrtno stradala usled izvršenja krivičnog dela i

□ lica koje je viktimizirano pri pokušaju da spreči izvršenje krivičnog dela na drugom licu, ili je pomoglo policiji u takvom sprečavanju učinio-ca, odnosno njegovom hvatanju (tzv. *dobri Samaritanci - Good Samaritans*).¹⁹

Iz kruga lica ovlašćenih na podnošenje zahteva isključene su žrtve koje su pretrpele štetu zbog svoje protivpravne radnje i oni koji su doprineli

¹⁷ F. Garrett, „Compensation to Victims of Crime in the United States and Great Britain”, *Police Journal*, 1989, br. 3, str. 214.

¹⁸ F. Lombard, „Les differents systemes d'indemnisiation des victimes d'actes de violence et leurs enjeux”, *Revue de droit penale et de criminologie*, 1984, br. 2, str. 286.

¹⁹ Ovim licima se garantuje pravo na naknadu kako bi se stimulisali građani da učestvuju u sprečavanju tzv. uličnog kriminaliteta - telesnih povreda, ubistava i silovanja koje huligani vrše na javnim mestima. Razlog državne kompenzacije za dobre Samaritance je 1964. godine izvršeno ubistvo Catherine Genovese u Njujorku, kada je 38 građana-očevidaca, stajalo i posmaralo izvršenje dela, a da niko nije pokušao da joj pomogne (S. Schafer, „Compensation of Victims of Criminal Offences”, *Revue internationale de droit pénal*, 1973, br. 1-2, str. 120.)

nastanku štetnog događaja. Takođe, pravo na naknadu štete ovim putem ne mogu ostvarivati osobe koje su članovi porodičnog domaćinstva učinioca ili njegovi rođaci, iako su stradale kao žrtve, što posebno pogađa žrtve nasilja u porodici.

Da bi žrtva mogla da ostvari svoj zahtev za državnom kompenzacijom neophodno je da je blagovremeno prijavila krivično delo i da saraduje sa organima gonjenja u prekrivičnom postupku, ili u celom krivičnom postupku. Sve zemlje Evrope (izuzev Francuske) i sve države SAD postavljaju kao uslov da su žrtve podnele krivičnu prijavu policijskim službama, a u izvesnim zakonodavstvima se, pored toga, traži aktivna i potpuna saradnja sa policijom u prekrivičnom postupku.²⁰ Saradnja žrtava sa policijom obezbeđuje sprečavanje zloupotreba podnošenjem lažnih zahteva i direktno utiče na efikasnost krivičnog postupka.

Nadoknada se isplaćuje jedino ako žrtva ne može da ostvari naknadu od učinioca. To podrazumeva da je ona dužna da se obrati ustanovama socijalnog osiguranja ili učiniocu, a tek onda, ako ne uspe u svom nastojanju ili ako naknada ne pokriva ukupnu štetu, može da traži naknadu iz državnih fondova. Ovaj princip supsidijariteta predviđene u svim zakonodavstvima.²¹

U zemljama koje ne poznaju mogućnost korišćenja postojećih službi socijalne zaštite radi naknade štete žrtvama (anglo-američke zemlje), formiraju se posebni državni odbori ili komisije koje u upravnom postupku utvrđuju podobnost žrtve za dobijanje naknade, visinu pričinjene štete i određuju naknadu. Takođe, odlučivanje o naknadi iz državnih fondova može se ostvariti kroz sudsku strukturu.²² Međutim, zakonodavstva zemalja zapadne i srednje Evrope prilagođavaju sistem državne kompenzacije postojećoj organizaciji socijalne službe, kojoj se poveravaju novi zadaci u pogledu obeštećenja žrtava nasilja. Tako isplata naknade žrtvama krivičnih dela iz državnih fondova postaje specifični vid proširenja sistema socijalne zaštite.

Sudeći prema stranim iskustvima, naš sistem obeštećenja žrtava iz državnih fondova trebalo bi da prihvati supsidijarnost primene, uz ograničenost na žrtve nasilja (direktne, indirektne i lica koja stradaju pri pokušaju sprečavanju izvršenja krivičnog dela nad drugom osobom). Pri tome se moraju odrediti minimalni i maksimalni iznosi naknade, uz naznaku troškova (gubitka zarade odnosno izdržavanja, sahrane, lečenja, rehabilitacije, nabavke lekova i

²⁰ D. Miers, „Compensation and Conceptions of Victim of Crime”, *victimology: An International Journal*, Washington, 1983, br.1-2, str. 206; F. Garrett, *op. cit.*, str. 215; F. Lombard, „Les differents systemes d'indemnisation des victimes d'actes de violence et leurs enjeux”, *Revue de droit penale et de criminologie*, 1984, br. 2, str.278.

²¹ F. Lombard, *op. cit.*, str. 278-279.

²² D Miers, *op. cit.*, str. 206.

medicinskih pomagala, nege druge osobe, jednokratne novčane pomoći) koje je moguće nadoknaditi iz javnih fondova. Žrtva član porodičnog domaćinstva učinioca mogao bi biti ovlašćen da traži naknadu jedino ukoliko je prekinuo zajednički porodični život sa učiniocem. U uslovima nedostatka dovoljnih finansijskih sredstava, potrebno je predivideti da se naknada isplaćuje jedino onim žrtvama, odnosno licima koje je ona izdržavala, koje je izvršenje krivičnog dela dovelo u težak materijalni položaj (procenjen prema nivou minimalne zarade ostvarene na području Srbije).

Pošto bi ovaj način obezbeđenja naknade štete bio supsidijeran postojećim načinima obeštećenja kroz krivični, građanski postupak ili iz socijalnog osiguranja, tj. ukoliko se naknada ne bi mogla obezbediti na drugi način, potrebno je da društvo izrazi punu solidarnost sa onima 1:oji stradaju kao žrtve teških krivičnih dela kojima se povređuje život ili telesni integritet, tim pre što se upravo takva krivična dela najčešće vrše među najsiromašnijim i socijalno najugroženijim slojevima stanovništva.

Zaključak

Ideja o solidarnosti i brizi za žrtve kriminaliteta trebalo bi da dobije svoj realni izraz u nastojanju da se obezbede uslovi za što brže i celovitije ostvarenje prava žrtava krivičnih dela na naknadu štete. Izneti primeri iz stranih zakonodavstava pokazuju da se teži otklanjanju štetnih posledica prouzrokovanih krivičnim delom, ne samo u cilju zadovoljenja interesa žrtve, nego i radi postizanja kriminalno-političkih ciljeva. Smatrajući da je obezbeđenje prava na naknadu štete pričinjene krivičnim delom simbolična potvrda pravičnosti nekog društva uopšte, ističemo da bi trebalo sagledati mogućnosti za poboljšanje postojećih zakonskih rešenja u jugoslovenskom pravu. To se pre svega odnosi na reformu instituta imovinsko-pravnog zahteva (koji se gotovo ne primenjuje u praksi), na uvođenje naknade štete (i njenih simboličnih vidova) u krivično pravo, kao alternativne sankcije i na formiranje javnog fonda za naknadu štete žrtvama nasilja. Iako osiromašena, država bi trebalo da preuzme obaveze isplate štete, jer se ionako rači o malom broju slučajeva teških krivičnih dela, a predviđeni vrlo restriktivni uslovi onemogućili bi moguću zloupotrebu. Štaviše, promenama propisa iz oblasti osiguranja proteklih godina osnovan je Garantni fond koji ima sličnu namenu - isplatu štete pričinjene od neosiguranog ili nepoznatog vozila. Utoliko pre se nameće potreba da se reformom krivičnog i krivično procesnog zakonodavstva, kao i osnivanjem Fonda za naknadu štete žrtvama nasilja izrazi (simbolična) solidarnost sa ljudima koji stradaju kao nedužne žrtve kriminaliteta.

*

*

*

Nataša Mrvić-Petrović, PHD,
Institute of Criminological and Sociological Research Belgrade

COMPENSATION FOR VICTIMS OF CRIMINAL OFFENCES

In this article the author provided critical analysis of the three basic aspects of realization of compensation for injured persons as possible (alternative) sanctions. This is the institute of claim for compensation and compensation for victims of violence from public funds. Referring to the foreign experiences and our legal provisions the author supported the statement that domestic, actual legal possibilities for introducing compensation for victims of criminal offences should be expanded. This aim would be pursued by legal regulation of compensation as sanctions, through reforms of existing institute of claim for compensation as well as through establishment of public funds for victims of violence compensation with the aim of improvement of material protection of victims of serious criminal offences.

KEY WORDS: *victimology, compensation, claim for compensation, penal sanctions.*